

Kohári Nándor

Mi a történelem?**Gondolatok a történelemlről E. H. Carr könyve kapcsán**

Carr könyvében¹ nem csupán a címben megjelölt fogalmi tisztázást tekinti megoldásra váró problémának, hanem a történelem kutatása során felmerülő valamennyi lényeges kérdéskört taglalja. Gondolatai az alábbi kérdésekben összegezhetők: szert tehetünk-e objektív történelmi ismertekre; tudomány-e a történelem; miben áll az objektív történés; melyek a történelmet meghatározó tényezők?

A címadó kérdésre elvileg válaszolhatnánk azt, hogy minden múltbeli fizikai vagy szellemi történésre vonatkozhat, melyek egyszerűek és nem megismételhetők (szemben például a bármikor lejátszható fizikai vagy kémiai reakciókkal). Ez így azonban túlságosan tág, feldolgozhatatlan adathalmazt eredményez, amiből fontosságuk, jelentőségük okán emelkednek ki a történelmi tények kisebb körei, vagyis „...a történelem (történettudomány) tárgya bizonyos időben egyszer megjelent (egyéni és társas) élet azon megnyilvánulásainak fejlődése, melyeknek valamely kultúráérték szempontjából közvetett vagy közvetlen jelentőségük van.”² Kérdéses, hogy ezt mennyire lehet egzakt módon vizsgálni, a történelmi mű szemléltője mennyire képes mindezt mindenkor helytálló tárgyilagossággal megjeleníteni, hiszen mint Carr is megállapítja: „...a történész olyan tényeket talál, amelyeket keres. A történelem nem más, mint értelmezés.”³ Az értelmezés pedig jórészt az értelmezőtől függ, és mivel a jelent szeretjük mindig meghosszabbítani a múlttal, minden valamirevaló filozófiai vagy politikai irányzat, a történetírásban önmagát megjeleníteni képes társadalmi csoport megírja a maga különböző történelmeit – ugyanarról a múlttól. Persze ez az értelmezés – megítélésem szerint Carr szándékától függetlenül – a történelem ókori és középkori fölfogásához áll közelebb, amikor a történetírást művészetnek tekintették.

Fölvetődik a kérdés, hogy mindez nem veszélyezteti-e a történelem tudományos ismérveit, nem válik-e túlideologizálttá a szakma, és a szintézis megteremtésének természetes igénye nem csap-e át figyelemfelkeltést hajszoló egyénieskedésbe, túlzó áleredetiségbe. Könnyű belátni, hogy a holocaust-tagadó francia revizionistáktól Daniken „professzoron” át Krisztus román származását vallókig elég tág az a kör, akik már érzelmi ideológiai indítékoktól vezérelve a történettudomány módszertani követelményeinek sem tudnak megfelelni. Ez persze a tudományos életből való kirekesztődést vonja maga után, de ezen szerzőknek – vagy legalábbis jelentős részüknek – nem is az intézményi elismerés, hanem az eladott példányszám növelése a fő cél. Mivel egyfajta tudományos köntösbe bujtatott szórakoztatás az egyik cél, ezért komoly szakmai munkák a könyvpiacra nem képesek versenyre kelni velük. Ugyanakkor éppen ez a tömegekre gyakorolt esetleges

hatás az, ami mindenképpen állásfoglalásra és az effajta vélekedésekkel, művekkel való komolyabb foglalkozásra kell, hogy kényszerítse a történészeket.

Egy valamiről azonban a tudományos igényű kutatás semmiképpen sem mondhat le: a vizsgált emberek cselekedeteinek, szemléletmódjának és mögöttes szándékainak kellő empátiával történő megértéséről. Ez a felismerés legföljebb csak a spanyolviasz újdonságával hathat, hiszem már a legelső, a történettudomány elvi alapjairól szóló műben is felvetődik, hogy a történetíró számára az egyik legfontosabb probléma „...a civilizációban előforduló jelenségek igazi természetének a nem ismerete. Minden eseménynek, akár valami lényegből fakad, akár valami cselekedet eredménye, meghatározott természete van, ami éppen úgy vonatkozik lényegére, mint akcidentális jelenségeire. Ezért ha a kutató tisztában van az események természetével, a (valóban) létező körülményekkel és azok szükségszerűségeivel, és ismerete segíti őt abban, hogy alaposan megvizsgálja a híradást és megkülönböztesse az igazat a hamistól. Ez hatékonyabb a vizsgálatban minden egyéb felmerülő módszernél.”⁴

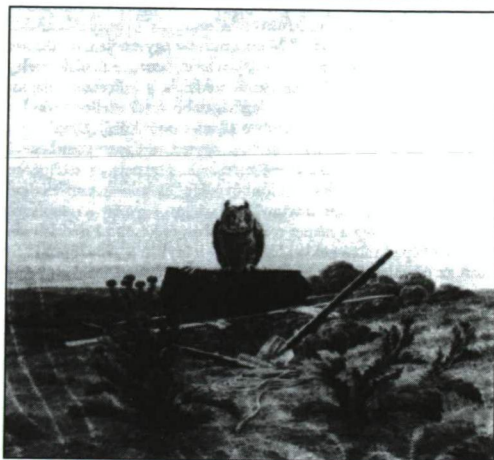
A történelmet meghatározó tényezők közül tehát az egyik legfontosabb maga a jelen, mert a jelen tudatának jelentős szerepe van a múlt megismerésében. A történész személyes felfogása már a forrásoknak a múlt és a jelen közötti idő csökkenésével mind kezelhetlenebbé váló adattömegének megszürésénél és a történelmi tények kisebb körének megállapításánál kimutatható. Azon esetekben, amikor a rendelkezésre álló források csekély számára szokás hivatkozni, éppen az újabb szempontú átgondolások, szintézisek azok, amelyek képesek az új megvilágítású múltról valamit mondani, biztosítva ezáltal a történettudomány fejlődését.⁵

A történész személyétől függetlenül vajon mennyire alapvető jelentőségű az egyén szerepe a történelem formálásában? Két élesen szembenálló nézet küzd egymással: a történelem individualisztikus és kollektivistikus fölfogása. A történelmi individualizmus filozófiai megalapozását Nietzsche végezte el, aki a jelentős történelmi személyiségekben az Übermensch előképeit látta. Viszont a múlt meghatározónak tekintett nagy alakjainak fellépéséhez is szükség volt a megfelelő helyzetre, a megfelelő háttérre és fogadó közegre, amit nem kis részben maga a kortárs tömeg biztosít. Ezen kompromisszumos, az egyéni mozgásteret a korszak társadalmi és gazdasági viszonyainak keretei között megengedő, de a tömeg szerepét is kiemelő értelmezésen szalad túl a történelem kollektivistikus fölfogása, az egyén történelemalakító szerepének teljes tagadásával. Mindez oda vezet, hogy bizonyos francia történészek szerint, ha Napóleon elesett volna Toulon ostrománál, akkor legalább három-négy tiszt is képes lett volna helyébe lépve napóleoni életmű véghezvitelére.

Rátérve arra, hogy mi határozza meg a történelem menetét, szintén egymásnak ellentmondó, tradicionális iskolákkal és válaszokkal találkozunk. A materialista nézőpontból a társadalom gazdasági struktúrája a meghatározó, olyan objektív és általános gazdasági folyamatokkal, melyek kikerülhetetlenek. Ebből következik, hogy a jog, a vallás, a tudomány nem rendelkezik önálló fejlődéssel, hanem ezek csak a mindenkori termelési módok szellemi visszatükröződései. Marx szerint a gazdasági szerkezet változása vezet a jogi és ideológiai formák átalakulásához és az ezeket kísérő szociális változásokon keresztül jutunk el az osztályharchoz, ami a „történelem motorja”⁶.

Ettől gyökeresen eltérően látják a történelmet az idealista társadalombölcselek. Herder, Kant, Fichte, Humbold, L. Ranke, Spengler gondolataiból állítható össze az az irányzat, amely alapvetően szellemi hatóerőknek tulajdonítja a történelmi változásokat. Ez lehet a humanitás (Herder), a szabadság (Fichte) vagy a filozófia (Spengler). Jellemző lehet

erre a világlátásra Goethe azon gondolata, mely szerint a világ és az emberiség történetének egyedüli és legmélyebb tárgya, melynek minden egyéb alá van rendelve, mindenkor a hitetlenség és a hit küzdelme marad. Oswald Spengler az általa vizsgált és elkülönített kultúrköröket önálló életet élő organizmusoknak tekintette, annak minden biológiai analógiáját alkalmazva. Hét kultúrát különített el: antik, egyiptomi, nyugat-európai, arab, kínai, indiai, maja. A világtörténelem feladata – szerinte – nem más, mint e kultúrák struktúrájának megszerkesztése. Minden kultúrának egy-egy lélektípus felel meg, melyek mindegyike másként fogja föl a világot.

Módszertani okokból mindenképpen szükséges a struktúra fogalmának – még ha nem is teljesen pontos, de legalább hozzávetőleges – körülírása, elválasztva a modellt, a struktúrát az eseményektől. A történelmi események egyediségével és egyszerűségével szemben s struktúrák tér- és időbelisége jóval kiterjedtebb, és az események háttérben olykor meghatározó, olykor csak befolyásoló erőkként bontakoznak ki. Éppen emiatt a struktúra – J. Kocka kifejezőmódjával élve – nem elmesélhető valami, tehát nem a szó klasszikus értelmében vett történet. Így a hagyományos leíró eseménytörténet mögött kirajzolódik a struktúrák története.

A történelmi hatóerők mibenlétében és nagyságában lehet, hogy soha nem fog nyugvópontra jutni a vita, de úgy vélem, mindenki számára elfogadható Carr meghatározása a történelemtudomány feladatát illetően. „Képessé tenni az embert arra, hogy megértse a múlt társadalmát és segíteni neki abban, hogy kezelni tudja a jelen társadalmát – ez a történetírás kettős funkciója.”²⁷

A történelem ok-okozati összefüggéseinek vizsgálatánál két tényezőt tartok mindenképpen kiemelendőnek. Az egyik a Carr által is leírt axióma, miszerint mindennek oka van; a másik a történész személyes hozzáállása az összefüggések rendszerének megállapításához. Mivel az ember hajlamos saját ítéletének, koncepciójának egyedüli abszolút igazságként való kikiáltására, éppen ezért – megítélésem szerint – felelősségteljes történész csak azt mondhatja: ez így is történhetett. Természetesen ez nem a nyilvánvaló tények közlésére, hanem a rendszeralkotásra vonatkozik, amit kellő tudományos alázattal érdemes csak művelni.

Végezetül a kötet szembesít azzal a kérdéssel is, hogy van-e haladás a történelemben. A ciklikus elméletek hívei szerint nem beszélhetünk haladásról, de még mielőtt nyilatkoznánk a haladás mibenlétéről, nem árt tisztázni azt az értékrendet, ami alapján különböző szinteket állapítunk meg és értékkeljük a múltbeli folyamatokat. Korunkban különösen az előállított javak minőségi és mennyiségi növekedése kap kiemelt hangsúlyt, párhuzamosan a tudományos és technikai fejlődéssel. Idealista körökben a technikának pusztán csak eszköz mivoltát hangsúlyozzák és értékmérőként etikai vagy esztétikai normákat állítanak fel.⁸ Egy biztos, a történelmi fejlődés – ha van – bizonyos értékek fokozatos megvalósulását szolgálja, de ezeknek az alapvető értékeknek a meghatározása kívül esik a történelemtudomány feladatkörén.

Zárszóként talán Epiktetosz mondása a legmegfelelőbb: nem a tények, hanem a tények felfogása mozgatja az embereket.

Jegyzetek

- ¹ CARR, E. H: *Mi a történelem?* Bp., 1995, Osiris.
- ² KORNIS GYULA: *Történetfilozófia.* Bp., 1924, Atheneum, 7. p.
- ³ Carr: i. m. 22. p.
- ⁴ IBN KHALDUN: *Bevezetés a történelembe.* Ford.: Simon Róbert., Bp., 1995, Osiris, 96. p.
- ⁵ Erről László Gyula így ír *A „kettős honfoglalás”* előszavában: „Általában az a felfogás, hogy csak ‘biztosan kiérlelt’ eredmények valók nyilvánosság elé. Nem rombolni szeretnénk azzal, amit mondok, hanem építeni, hogy hogyan is állunk azokkal a »biztos« eredményekkel például a régészetben? Jó, ha egy-egy ilyen eredmény 10-20-30 évig nem másul meg, megállapításaink általában még rövidebb életűek. Új s újabb ásatások, szemléletünk megváltozása maga után vonja a »biztos« eredmények elavulását is. Semmiképpen sem érzem haszontalannak, ha az ember szabadon elmondja gondolatait, amelyek az anyag tüzetes vizsgálata során keletkeztek, mert könnyen lehetséges, hogy olyan árnyalatokra is figyel, amelyek az összefoglaláskor elsikkadnak, később azonban éppen az új megfigyelések kapcsán megnő jelentőségük. Az a gyanúm, hogy e műfaj hiányában igen-igen sok értékes gondolat ment veszendőbe, amelyek nem jutottak el a ‘bizonyosság’ igényével kilúgozott semleges, szinte közömbös – sokszor sajnos unalmas – szövegekbe. Valami olyanra gondolok amiről Werner Heisenberg ír könyvében, őszintén bevallván, hogy az atomfizika kialakulásában milyen nagy szerepe volt azoknak a kötetlen baráti beszélgetéseknek, amelyeket e tudomány művelői otthonaikban, laboratóriumaikban vagy éppen a szabad természetben tett sétáik alkalmával folytattak.” Lásd LÁSZLÓ GYULA: *A „kettős honfoglalás”*. Bp., 1978, Magvető, 15–16. p.
- ⁶ Ennek fényében különösen cseng, hogy Oroszország magukat marxistának tekintő forradalmárai az öntörvényűsége fittyet hányva láttak neki a történelem „sarkából kidöntésére”.
- ⁷ Carr: i. m. 51. p.
- ⁸ Az erkölcsi értékrendek nem föltétlenül idegen testként jelennek meg a társadalmi fejlődés kérdésében, hiszen sokszor lefordíthatóak az adott történelmi struktúra határfokát, távlati esélyeit firtató nézőpontokká. Például az egyenlőség elvont eszméje megjelenhet úgy a történelem munkájában, hogy egy korszak vagy társadalom milyen széles körben és miként képes biztosítani a javaknak a tömeg számára többé-kevésbé kielégítő elosztását, hiszen ez hűsbavágóan érintheti az adott formáció fennmaradását.

